

ISBN 966-7277-77-1

**ІСТОРИЧНІ І
ПОЛІТОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ**

Засновано у 1999 р.

Видання Донецького національного
університету, історичний факультет

№ 2(20)/2004

- СПб., 1904. – С. 3; Статистический ежегодник России. Год 1-12. – СПб., 1905-1916; Покровский В.И. Указ. Соч. – С. 282-283; Зайцев В. Указ. соч. – С.88.
21. Див. докладніше: Кадомцев Б.П. Профессиональный и социальный состав населения России по данным переписи 1897 г. – СПб., 1909; Котельников А. Указ. соч.; Литвак К.Б. Перепись населения 1897 г. о крестьянстве России (Источниковедческий аспект) // История СССР. – 1990. - №1. – С. 114-126
 22. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Харьковская губерния. - СПб., 1904
 23. Всероссийская сельскохозяйственная и городская перепись 1917 г. Харьковская губерния. Итоги по уездам, губернии и городам. – Х., 1920
 24. Див. докладніше: Кабузан В.М. Указ. соч.- С.103

ББК ТЗ(4УКР55)625-27

РЕПАТРИАЦІЙНИЙ СПЕЦКОНТИНГЕНТ У ПОВОЄННОМУ ДОНБАСІ

*Н.Ф.Шулік
(Донецький національний університет)*

Репатріаційний соціум був своєрідною моделлю суспільства того часу. Включав у себе як вільну масу громадян, так і табірників, соціально-правовий статус яких суттєво відрізнявся. Нижчу ланку займали ті, кого, за висловом А.Суслєва, “казенною мовою називали спецконтингент, “турботу” про життя яких цілком і повністю довірили Наркомату внутрішніх справ” [1].

Дві третини всього репатріаційного контингенту СРСР на січень 1946 р. утримувалися в перевірочно-фільтраційних таборах (далі ПФТ) [2]. Фактично на ПФТ були перейменовані в лютому 1945 р. спецтабори НКВС, залишившись у підпорядкуванні останніх. ПФТ створювалися з метою трудовикористання “підозрілих” репатріантів у період проходження ними держперевірки [3]. Частіше їх відкривали в місцях важливих об’єктів відбудови. Тому, цілком природно, що серед регіонів України найбільша концентрація репатріаційного спецконтингенту ПФТ на час розформування останніх спостерігалася саме в Донбасі. Якщо в Україні за даними на січень 1946 р. існувало всього 4 табори, то в Донбасі їх добра половина: Петровський № 240 (Петровський район м. Сталіно) і Ворошиловградський № 310. За чисельністю “нефетешників” Донбасу належала роль лідера – 74,58 % [4]. Архівні матеріали дали можливість зазирнути до життя репатріаційного спецконтингенту ПФТ Ворошиловградської області.

Вперше про існування ПФТ в Донбасі стало відомо з емігрантської літератури. Певною мірою питання репатріантського спецконтингенту почало вивчатися після відкриття доступу до необхідних джерел у 90-ті рр. ХХ ст. російськими вченими. Зокрема, Земськов визначив категорії, що попали в ПФТ, оприлюднив кількість у них спецконтингенту, як в цілому по СРСР, так і по окремих таборах на початок 1946 р. Земськов і його наступник з вивчення репатріаційної тематики Полян, висвітлювали проблему узагальнено, у межах СРСР [5]. Питання потребує подальшого вивчення в напрямку розширення джерельної бази та регіональних досліджень в Україні.

Джерельну базу роботи складають доповідні записки НКВС про трудовикористання контингенту ПФТ № 0310 на підприємствах вугільної промисловості по Ворошиловградській області в цілому та по окремих вугільних комбінатах, що надсилалися в промисловий відділ ЦК КП(б)У і зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань України. Особливість

документів, складених цим відомством, на яке покладалися певні контролюючі функції - уважне спостереження за виконанням підприємствами своїх обов’язків щодо контингенту.

Табори мали досить розгалужену виробничу мережу. Так, контингент табірних підрозділів Ворошиловградського управління ПФТ № 0310 НКВС СРСР протягом січня – вересня 1945 р. працював: 1) На комбінаті “Ворошиловградвугілля” з охопленням 9 шахт тресту “Ворошиловвугілля” і 13 шахт по тресту “Краснодонвугілля”; 2) на комбінаті “Донбасантрацит” з охопленням 5 шахт тресту “Боковоантрацит”; 3) на заводі ім. К. Маркса. Кількість підрозділів, як і щомісячна кількість контингенту не була сталою. Так, якщо протягом вказаного періоду ПФТ №310 мало 6 підрозділів, то на 1 вересня 1945 р. залишилось три підрозділи. Якщо в середньому, з січня по жовтень, працювало на місяць 4262 чол., на 10 жовтня - 2100 чол., то на 1 січня 1946 р. – 1447 чол. Їх щомісячна кількість коливалася в залежності від надходження контингенту до ПФТ і від терміну проходження держперевірки. Всього ж з січня по жовтень 1945 р. під ретельним наглядом НКВС у ПФТ № 310 працювало 38 357 чол. [6]. Термін перебування контингенту на підприємствах коливався від 6 до 12 місяців, після чого ті, що пройшли держперевірку з позитивними результатами, переводилися в постійні кадри вугільної промисловості. Репатріаційний контингент використовувався в таборі згідно типового договору по відбудові шахт, добуванню вугілля та по розширенню заводу і випуску обладнання для шахт. Особливість їх використання полягала в тому, що їм довіряли найбільш трудомісткі процеси, що впливали на правильне ведення гірничих робіт, а саме, кріплення, посадка, подбуртовка лави. Це ті роботи, на яких не виправдали себе військовополонені та інтерновані, бо не хотіли засвоювати трудомісткі процеси [7].

Репатріаційний контингент володів певними правами, але вони, головним чином, торкалися регламентації їх життєзабезпечення в місцях позбавлення волі, тобто питань стосовно житлової площі, харчування, одягу, медичної допомоги тощо. Стан реалізації тихих прав, як правило, описувався дуже лаконічно. “Житлові будівлі, система опалення, водопостачання потребують ремонту”, “господарським органом не виконуються роботи по будівництву складських приміщень”. Якщо взяти до уваги майже повну незабезпеченість контингенту ковдрами (протягом періоду було видано лише 83 ковдри), то можна припустити, що люди потерпали від холоду, вкривалися одягом. Відсутність складських приміщень спонукала їх ховати особисті речі під матрацами та подушками. Холод, антисанітарні умови побуту разом із низькокалорійною їжею тягли за собою простуди, нашірні та інші захворювання. Внаслідок високого рівня захворюваності у вересні 1945 р. в середньому не виводилося на роботу 230 чол., що склало 5980 робочих одиниць. До того ж одним із чинників захворюваності був високий рівень травматизму, неминучий при використанні некваліфікованого, а в багатьох випадках і виснаженого репатріаційного контингенту на важких глибинних роботах. Крупні травми закінчувалися смертельним наслідком. Було зафіксовано 11 випадків смертності. В табірних відділеннях була організована медична допомога, але “в забезпеченні медикаментами відчувалася нестача” [8].

Набагато більше уваги приділялося питанням, так чи інакше пов’язаним з виробництвом, особливо тим, що перешкоджали максимальному трудовикористанню контингенту. Так, на жовтень 1945 р. нестача спецодягу і взуття поставила під загрозу вихід контингенту в шахти. По трестах “Ворошиловградвугілля” і “Боковоантрацит” не вистачало 950 комплектів. В умовах, коли не було повної забезпеченості спецодягом навіть вільного контингенту, її нестача для підлеглих НКВС не сприймається дивиною. Але вугільні підприємства при оплаті контингенту вираховували вартість виданого спецодягу та взуття, таким чином економивши на його утриманні і порушивши наказ

Наркомату вугільної промисловості №185 від 25 травня 1943 р., за яким забезпечення спецподягом і взуттям працюючим на шахтах спецконтингентів покладалося на вугільні підприємства. Так, на 1 жовтня 1945р. було відраховано з контингентів 685 745руб. Таким чином, тверда державна ставка за виконання норми меншала, а виконати таку норму контингентам було непросто. Робітники НКВС у 1945 р. відзначали погане забезпечення контингенту інструментами. Так, “на шахті 2-біс і 9-біс тресту “Ворошиловвугілля” на ділянках, де працював контингент, навалотбойщики на 2-3 людини мали одну сокиру, обушок, взагалі відсутні пали”. Нестача інструменту була характерна і для шахт тресту “Боковоантрацит”. Окремі репатріанти, прагнучи виконати норми виробіток, купували інструмент у вільнонайманих за особисті гроші. Але за відсутністю інструментальних кладових зберегти інструмент було важко, його ховали. Нерідко такі схованки розкрадалися вільнонайманим складом робітників [9].

Перешкодою для максимального трудовикористання була і погана організація праці. Неплодюкими були приклади простою робочих внаслідок невідповідності робочих місць або відсутності фронту робіт. Простої відбувалися на зарплатні. Так, бригада №13 в кількості 28 чол., що працювала на завантаженні піску, цегли та інших будівельних матеріалів, виконала роботу завчасно, іншою роботою завантажена не була. Таким чином, виконання норми було забезпечено лише на 4%, а заробіток всієї бригади склав 59руб. 30коп.

Навіть виконання норми не завжди оплачувалося відповідно інструкції. Так, на заводі К.Маркса з 2 по 4 серпня бригада працювала на кам'яному кар'єрі. Обсяг робіт не був врахований цілком. Бригада була обрахована на 2030 руб [10].

Невідповідність інструкцій реальному життю не було винятком. Наведемо ще декілька прикладів. За наказом НКВП від 13 квітня 1945 р. перевиконання виробничих завдань повинно було преміюватися. Але табірне відділення № 3, яке систематично перевиконувало план з добутки вугілля, премію не наділялося. Згідно наказу НКВП і НКВС від 28 лютого 1945р. у таборах повинні були організувати ларьки для продажу продуктів харчування та промислових товарів. На жовтень місяць таких ларьків створено ще не було [11].

Єдиним реальним видом заохочення для перевиконання норм виробіток було додаткове харчування, але і воно шахтами надавалося з великим запізненням. Розповсюдженою була практика оформлення первинних платіжних документів – рапортів через 6–10 днів, ставши передумовою обрахунків контингенту, “затримання видачі додаткового харчування, що створювало незадоволення контингенту” [12].

Виходить, що не завдяки настановам відомчих наказів по правильному трудовикористанню, а попри їх серйозні порушення, репатріаційний спецконтингент все таки реалізував державні плани щодо свого відбудовчого потенціалу. Виконання норм виробіток і продуктивність праці з січня по жовтень 1945 р. характеризувалися наступними показниками: січень – 108%; лютий – 107,6%; березень – 104,2%; квітень – 100,5%; травень – 98%; червень – 100,7%; липень – 101,3%; серпень – 99%; вересень – 95% [13]. Імовірно, що для зацікавленості у виконанні плану репатріаційним спецконтингентом ПФТ, діяли інші важелі. Через кропітку та важку працю очиститися від підозрін. Можливо, що під час проходження перевірки враховували не тільки факт співучасті з ворогом, обставини попадання в полон і т. ін., але і виробничу характеристику ПФТ.

Поява репатріантського спецконтингенту була своєрідним породженням війни і обумовлена насамперед політичними мотивами. Держава, а особливо мілітаристична держава, повинна була покарати “паршивих овець”, що не виконали закладеного в них стратегічного потенціалу. Під час важких випробувань з'явилися дійсно зрадники, колабораціоністи... Але у спецконтингент було зараховано і багато “чистих” перед Батьківщиною. За словами Земського “у 1944 – 1945 рр. до спецконтингенту

направляли ешелонами” [14]. Спрашувало відоме народне прислів'я: “ліс рублять – тріски летять”. Направлення великої кількості таких репатріантів саме в Донбас було зумовлене економічними міркуваннями. Для регіону це зіграло роль дволикого Януса. З одного боку спецконтингент вніс свою лепту у відбудову, особливо у початковий період – при відбудові шахт, затоплених німцями. З іншого боку, безкарне використання контингенту як дармової робочої сили виховувало звичку безгосподарського відношення до трудовикористання, побутового влаштування робітників та зневажливого ставлення до трудового законодавства.

Матеріально-побутове становище репатріаційного спецконтингенту було гіршим не тільки серед інших репатріантських категорій, але і порівняно з деякими категоріями спецконтингенту, а саме з військовополоненими. Останні, за умов перевиконання норми виробіток, отримували прогресивну оплату, за яку вони могли через ларьки в зоні купувати додаткові продукти харчування, тютюнові вироби і т. ін. Навіть терміни підготовки до зими приміщень для них встановлювалися різні – до 20 жовтня військовополоненими і до 15 листопада репатрійованими [15].

Контингент, що пройшов перевірку з позитивними результатами і був переведений у постійні кадри вугільної промисловості, надовго, а дехто і назавжди, залишався в регіоні, ставши часткою населення Донбасу. Але зіпсована анкета створювала для них менші можливості для інтеграції в радянське суспільство. Інші, по відношенню до яких підозри підтвердилися, були відправлені на спецпоселення у східні регіони СРСР. Причому, робота в Донбасі по відбудові затоплених німцями шахт, при визначенні терміну покарання не враховувалася [16].

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Суслев А. По ту сторону колючей проволоки. Спецконтингент советского тоталитарного общества. / Информационный сайт Учительской газеты. <http://www.ucoz.ru>
2. Земсков В.Н. Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944 – 1945) // Социологические исследования. - 1995. - № 5.- С.10.
3. Население России в XX веке: Исторические очерки. / Т. 2. 1940 – 1959. М.: Росспэн, 2001.- С.151.
4. Земсков В.Н. – Вказ праця. – С.10.
5. Толстой Н. Жертвы Ялты / Пер. с англ. Е.С. Гессен. - Париж, 1988; Земсков В.Н. – Вказ праця.; Полян. П. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остербайтеров на чужбине и на родине. - Москва: Росспэн, 2002.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф.1, оп.76, спр.1000, арк.56.
7. Там само, арк.35.
8. Там само, арк.56, 58.
9. Там само, арк.56, 57.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Земсков В.Н. К вопросу о репатриации советских граждан 1944 – 1951гг. // История СССР. – 1990. - №4. – С.29 – 30.
15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп.76, спр.1000, арк. 38, 28.
16. Толстой Н. Вказ. праця. – С.450.